

Куъреви Мазан Мелик

XIV виш йиса уьмьурнавай Лезги мазан сенятдин тIвар-ван авай хва устад шаир хъанай. Ада куз-куз лагъай гафар, чуьнгуьрдал ягъай макъамар, яргъал йисара инсанриз рикIин сирдаш, рекъин юлдаш хъайи шиирар къени вирида чIехи ашкъидалди сиверай сивериз, хуьрерай хуьрериз, несилрилай несилриз аманат гузва ва гафунин къадир чидай лезги халкъди Меликан тIвар гъамиша хатурдив къазва.

Чи халкъдиз гъайи мусибатрин къадардиз килигайла XIV виш йис хътин чIавар тIимил жеди. И виш йиса Дагъустандин, Ширвандин, ва гъакIни са гзаф маса уьлквейрин кьилел Топал Теймура гъайи мусибатар гъисабдиз къведай къадар туш. Гъа девирда уьмьурнавай тарихчи Фома Мецопскиди кхъизва: «Агъадихъ галай карни чир хъун лазим я. 835 йисуз (чи гъисабдалди – милади 1386) Теймурленг чи уьлкведиз атун тавунмаз, Крымдин патав гвай Сарайда авай кефердин пачагъ, урусрин ва Азахдин гъаким Тохтамиша Тебриздин хан Султан Агъмед Осисан гада гъадан патав ракъурна, дуствилин алакъяр туькIуьриз кIан хъанай. Теймурленга вичин алчах гъерекатралди патав атанвайди биябур авунай. Атанвайди Тохтамишан патав хтана, адан вилик вичин пекерин хуруяр кукIварна, вич Теймурленга бедлем авурди лагъанай. Хъел атанвай Тохтамиша вичин ишгъанрикай Жанибегаз эверна, чIехи са къушунни галаз Алан ва Дербендай яна Теймурленгдин винел фин эмирнай» (Теймурленгдин тарих, II чин).

1387-йисуз Къизил Ордадин хан Тохтамиша (1376-1391) 90 000 касдин къушунни галаз Дербент ва Ширвандай фена Азербайжанда гъужум ийидайла, лезгийринни хуьрер, шегъерар кана, чуькIурна. Халкъдин кьилел дагъай мусибатар туначир. Испаниядин крал III Генриха Теймуран сарайдиз ракъурай делегациядин кьиле авай посол Клавихо Рюй Гонзалеса Теймура вичин кIвач галукъай чкайра халкъдин кьилел гъайи мусибатрикай, аскерри ийизвай беябурчивидерикай икI суьгъбет ийизва: «уьлкведиз атанвай маса девлетдин посолдин вилик экъечIай Теймурленган аскерри гъи шегъердиз, гъи хуьруьз гъахъайтIани, сифте гъалтай кас къуна, гъилер къулухъ кутIунна, юкъвал цIил вегъена, балкIандин пурарал кутIунда ва гатаз-гатаз, галчIуриз хуьруьн ва я шегъердин чIехидан кIвалер къалуриз тадай. Абур акурла халкъ катиз, кIвалера чуьнуьх жезвай. Гъиле гъатайди гатаз, зулумар гуз, як, гъери, фу, вирт, гъиз тадай. Гзаф тажуб жедай кар ам я хъи, и аскерри къадарсуз вагъшивидер ийидай. «Пачагъдин фарман буйругъ я», - лугъуз вуч кIандатIани ийидай» (Рюй Гонзалес де Клавихо. Дневник путешествия ко двору Тимура в 1403-1406 гг, СПб., 1881, стр. 210-212).

Мажар профессор Герман Вамбериди кхъейвал, Теймура кIвач галукъай чкайра авай тарихдин, культурадин памятникар чуькIуриз, халкъар чапхуниз, инсанар рекъиз, рушар, сусар, гадаяр эсир ийиз маса уьлквейриз тухуз, акьулла кьилер атIуз хъанай. К.Маркса лагъайвал, Теймуран кIвач галукъай чкада харапIаяр, къадарсуз сулар амуькдайд.

Къазиев Искендара Мискискиви Айбетов Хаметавай, Куъреви Гъажиев Багъадинавай ва гъакIни са къадар масабуровай кIватIнавай малуматрай аквазвайвал, Куъре Мазан Мелика ихътин са чIавуз уьмьурайди я. Ам мерд, гъар

са гаф вичин чкадал лугъудай, садахъайни кичле тушир са кас, гафарин устлар тир. Ам дидедиз хъайи Куьре тIвар алай мескен 60 000 кас авай чIехи са шегьер тир лугъуда. И шегьер, гъиле авай материалар малум жезвай гъалда, гилан Хив раойндин Цналрин хуьруьн патав, Курар хуьруьн мукъув нвай. Теймурленга а чкаяр чкIурна, халкъдин кьилел мусибатар гъайидалай кьулухъ са къадар лезгийр инрай куьч хъана, Куьр тIвар алай мескен кутунай. И хуьр Теймура буьркьуь ийиз тур Меликан тIварунихъ халкъди кутурди тир. Гъаниз килигна адаз «Буркъуьдан хуьр» - «Кор хуьр» лугъузва. И хуьре уьмьурай Мазан Мелик 1303-йисуз кьейиди тир.

Теймурленга халкъдин кьилел гъайи мусибатар Мазан Меликан «Мусибатнаме» тIвар алай шиирда декъикъ кьалурнава. Гъаниз килигна чна Меликан гъа шиир агъадихъ гузва.

Мусибатнаме

Сенфиз ширин ксанвай зун,
Ажайиб ахвар акуна.
Амукъна зун тах атIана,
Бедендик зурзун кутуна.

Чуьнгуьр ягъа, шехъа Мелик,
Веъгъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъа, лагъа Мелик,
Хабардар хъуй вири эллер.

Теймурленгдин кафтIар суьруь
Ахъа хъанва инихъ вири.
Къилинждалди кьирмишнава –
Тунач инра са затI дири.

Чуьнгуьр ягъа, шехъа Мелик,
Веъгъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъа, лагъа Мелик,
Хабардар хъуй вири эллер.

КукIварнава зи паб, аял,
Гъич са касдиз ганвач мажал.
Ивидикай лахта хъанва –
Ихътин са гъал гъанва вахал.

Шехъа Мелик, шехъа Мелик,
Веъгъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъиз лагъа Мелик:
Ивид кьунва дигай чуьлер.

Я югъ хъанач, я секин йиф,
ЦIуд кьуз абру женг авуна.
Куьред кьеле кьачун патал
Душманри чун денг авуна.

Чуьнгуьр ягъа, шехъа Мелик,
Вегъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъа, лагъа Мелик,
Къирмиш хъана вири эллер.

Акакънач абурук чи гуж,
Къати хъана татаррин гъуьж.
Къар пад къуна душманри –
Хъана элдиз тежедай гуж.

Чуьнгуьр ягъа, шехъа Мелик,
Вегъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъиз лагъа Мелик:
Ивид къунва дигай чуьлер.

ВацIарин яд яру хъана,
Булахарни къару хъана.
Къирмиш хъанвай игидрикай
Шумудни сад хару хъана.

Шегъа Мелик, лагъа Мелик,
Вегъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъиз лагъа Мелик:
Ивид къунва дигай чуьлер.

Эсир хъанвай инсанрикай
Малар нехир туькIуьрнавай.
Суьруьяр хъиз чун – инсанар
Куьред кIеледиз гъалзавай.

Шехъа Мелик, шехъа Мелик,
Килиг кватIа чун нин вилик?!
Теймурленгдиз лянет ая,
Чуьнгуьр яхъа вуна гъилик.

КIеле гъатна адан гъиле,
Къирмишна халкъ, ийиз гъилле.
Терг авуна гуьзел мескен,
Тунач са кIвал, са хуьр чиле.

Чуьнгуьр ягъа, шехъа Мелик,
Вегъ вилерлай ивид селер.
Лагъа Мелик, лагъа Мелик,
Къирмиш хъана вири эллер.

Им ахвар туш, гъакъикъат я,
Бейил чавуш са къамат я.
Ада къуна явашдиз зун –
Лугуьзава – саламат я.

Чуьнгуьр ягъа, лагъа Мелик,
Акъваз мийир, алад вилик.
Ван тур вуна дагъ-дереда,
Цай кутур на элдин риклик.

Буьркьюь я зун, амач вилер,
Аквазамач квалер, чилер.
Хкаж жезва кицлер ванер –
Гумад къунва, кузва хуьрер.

Шегъа Мелик, лагъа Мелик,
Буьркьюьвурдаз агъа, Мелик.
Чуьнгуьр ягъа, лагъа Мелик:
Къирмиш хъана вири эллер.

Бейилани лугуьзава:
- Чехи устлар, умуд вак ква.
Лагъ виридаз, чара ая -
Чи дердерин дава вав гва.

Шехъа Мелик, лагъа Мелик,
Буьркьюьвурдаз агъа, Мелик.
Чуьнгуьр ягъа, лагъа, Мелик:
Къирмиш хъана вири эллер.

Гуж це вуна ви гъилериз,
Ван чуктура чи чуьллериз.
Аквазмачтан ви вилериз –
Чи гьалдикай лагъ эллериз.

Чуьнгуьр яхъа вуна гъиле,
Юкъва кутун хци къеме.
Теймурленгаз лянет ая –
Акъваза вун халкъдин кхиле.

Буьркьюь вилер кутун, Мелик,
Рикляй килиг и дуьньядиз.
Шегъер, хуьрер цивин хъанва,
Гуж авунва чи Куьредиз.

Зи хиялри чан гана заз,
Цийи къуват, ван гана заз.
Экъечина зун элдин вилик
Яракъарни низамдаваз.

Шегъа Мелик, лагъа Мелик,
Вегъ вилерлай ивид селер.
Лагъа Мелик, лагъа Мелик:
Къирмиш хъана вири эллер.

Ван туна за чи дагълара,
Цайлапан кана цавара.
Паракъ-паракъ чкІана сес –
Къекъвена ам чи багълара.

Шехъа Мелик, шехъа Мелик,
Акъвазмийир, алад вилик.
Ван тур вуна дагъ-дерета,
Цай кутур на элдин рикІик.

Хъана зурба, чІехи са женг,
Хъелерин марф къвана тенг-тенг.
Къеме, къилинж аваз гъиле
Физавай чун тавуна ленг.

Шегъа Мелик, лагъа Мелик,
Веъгъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъиз лагъа Мелик:
Ивид къунва дигай чуьлер.

Гъар патахъай къвезвай душман,
Къадар-гъисаб авачиркъван.
Чи къегъалри женгер тухуз,
Мердвилелди гузавай чан.

Чуьнгуьр ягъиз шехъа Мелик,
Веъгъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъиз лагъа Мелик,
Къирмиш хъана вири эллер.

Муъжуьд виш суз мескен хъайи
Азиз Ватан чІур хъана зи.
Нурдин къве вил буьркъуь хъана,
Ачух дуьнья сур хъана зи.

Шехъа Мелик, шехъа Мелик,
Веъгъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъиз лагъа Мелик,
Нурда амач лекърен вилер.

Душманариз эсир хъана
Шумуд игит, шумуд гуьзел.
Акурбурун рикІер кана,
Ивид накъвар ала вилел.

Чуьнгуьр ягъа, шехъа Мелик,
Веъгъ вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъиз лагъа Мелик,
Хабардар хъуй вири эллер.

МуьтIуьгъ тахъайбурун кьилер
АтIуз кIватIна хуржунириз.
Акъуднава гьикъван вилер,
Хъченва ви цавуз, чилиз.

Шехъа Мелик, шехъа Мелик,
И дердериз эха Мелик!
Нурдин вилер буьркъуь ятIан,
Дуьньядиз вун рикIив килиг.

Ивид селер хъана вацIар,
Чи рикIериз яна къацIар,
Теймурленгдиз лянет ая,
Я иллагъи, я чан гъуцар.

Чуьнгуьр ягъа, шехъа Мелик,
Веьг вилерлай ивид селер.
Чуьнгуьр ягъа, лагъа Мелик,
Хабардар хъуй вири эллер.

Куьре хъанва са кап рехъвер,
Несиб туш чаз рахунар, хъвер.
Душмандин и зулумриз куьн
Шагъид хъухъ я цавар, чилер.

Шехъа Мелик, шехъа Мелик,
Буьркъуь хъунни эха Мелик.
Чуьнгуьр ягъа, лагъа Мелик,
Хабардар хъуй вири эллер.

Вилин накъвар хъана селер,
Гъинава куьн, я чан эллер?!
Иви кIвахъиз хуржунрава
Чи къегъалрин атIай кьилер.

Шехъа Мелик, шехъа Мелик,
И дердериз эха Мелик.
Нурдин вилер буьркъуь ятIан,
Дуьньядиз вун рикIив килиг.

Дагъ-дереяр ясда ава,
Хъанач элдиз дарман, дава,
Душманари гуж авуна,
Я чан гъуцар, куьн гъинава?!

Шехъа Мелик, шехъа Мелик,
Теймурленгаз агъа Мелик.
Чуьнгуьр ягъа, лагъа Мелик,
Хабардар хъуй вири эллер.

Куьре кана, Куьре Мелик,
Вун Ватандин гьалдиз килиг.
Женнет хьтин гуьзел механ
ХарапӀа я душманд вилик.

Чуьнгуьр ягьиз шехьда Мелик,
Гьикьван дердер эхда, Мелик?!
Экуь дунья мичӀи я заз –
И карди рикӀ тӀехьда, Мелик.

Элкьуьрайди ва макъала кхьейди Мавлуд Ярагьмедов я.